

Christiane Schnack „Die mittelalterlichen Schuhe aus Schleswig. Ausgrabung Schild 1971-1975”. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 10. Karl Wachholtz Verlag Neumünster 193 ss., 103 tablice.

Prace wykopaliskowe, z których pochodzą zabytki skórzane będące przedmiotem opracowania Christiane Schnack, prowadzone były w latach 1971-1975 na Starym Mieście w Schlezwiku, w dzielnicy Schild. W trakcie badań na obszarze 536 m² odsłonięto 4 warstwy kulturowe o łącznej miąższości 5 m. Nawarstwienia te na podstawie ceramiki, analiz dendrochronologicznych i danych numizmatycznych wydatowano na XI – pierwszą połowę XIV wieku. Autorka wyróżnia dwie fazy osiedlenia: starszą, związaną z wiekiem XI i XII oraz młodszą przypadającą na XIII i pierwszą połowę XIV wieku.

Podstawą rozważań był zbiór 13.923 przedmiotów skórzanych, wśród których aż 11.446 to obuwie i jego fragmenty. Jest to seria niezmiernie bogata, porównywalna z niektórymi kolekcjami ze stanowisk polskich w tym m. in. z Wrocławia, rejon Nowego Targu – 21.000 fragmentów skór¹, Opola – 21.104 fragmenty², z Gdańska – st. I – 5.956³.

Tak bogaty zbiór zabytków stwarzał wyjątkowo korzystne warunki do prezentacji zróżnicowania typologicznego i chronologicznego obuwia oraz do umiejscowienia produkcji obuwniczej Schlezwiku w szerszym geograficznie kontekście europejskim. Autorka postawiła sobie także za cel prześledzenie struktury socjalnej i demograficznej średniowiecznego miasta widzianej przez pryzmat produkcji obuwniczej.

Dwa pierwsze rozdziały pracy poświęcone zostały historii badań w Schlezwiku, omówieniu celu pracy, terminologii oraz metod opracowania źródeł. Wykopaliska dostarczyły przedmiotów skórzanych o łącznym ciężarze ok. 700 kg. Ich konserwacja polegała na zamrożeniu do temperatury -20°C każdego wilgotnego fragmentu skóry, umieszczonego w foliowym woreczku. Metoda ta, bardzo prosta w realizacji, nie wymagająca dużego nakładu środków i pracy ludzkiej, okazała się niezmiernie przydatna. Skóra, mimo upływu czasu, zachowała giętkość i nie zmieniały się wcale lub prawie wcale jej wymiary⁴. Przed przystąpieniem do analizy materiałów

partiami rozmrażano a następnie ważono oraz rozdzielano na różne kategorie i grupy znalezisk i ponownie ważono. Ten ostatni zabieg miał być przydatny przy próbie określania rozmiarów zużytego surowca. Nie jest to jednak w pełni wiarygodna metoda postępowania, każdy bowiem fragment skóry zawiera inną ilość wody w zależności od miejsca jego pobrania, a także od gatunku zwierzęcia i jego wieku. Sprawą równie ważną jest ponadto relacja między wielkością skór zwierząt współczesnych a danymi uzyskanymi na podstawie badań szczątków z wykopalisk⁵. Autorka uznała jednakże, iż pomimo jej słabych stron, metoda ta pozwala na uzyskanie wielu ważnych informacji istotnych w toku dalszych rozważań.

Punktem wyjścia analizy było wypracowanie metod opracowania źródeł. Dla ogółu artefaktów ustalono listę cech, z której następnie wyłączono cechy nie przydatne przy analizie obuwia. W ten sposób utworzono klucz do bazy danych wyłącznie dla tej kategorii zabytków. Dane te zostały wprowadzone do pamięci komputera. Do przetworzenia danych zastosowano program komputerowy opracowany dla materiałów z badań archeologicznych w Schlezwiku, odpowiednio zmodyfikowany przez Autorkę, który zaowocował niezliczoną ilością tabel i diagramów.

We wstępie Autorka omawia podstawowe terminy stosowane w trakcie dalszego wykładu. W sposób bardzo czytelny i przejrzysty, przy pomocy rozrysów poszczególnych elementów konstrukcyjnych obuwia, zademonstrowała części składowe podeszwy i przyszwy: dwóch podstawowych elementów obuwia. Na podeszwie wyróżniła trzy „obszary” obejmujące część przednią z noskiem, część środkową, w której obserwuje się przewęzenie oraz część tylną z piętą. Ponadto wyróżniła podeszwę wewnętrzną i zewnętrzną oraz pasek uszczelniający. Przyszwa składa się z noska, podbicia, cholewki, krawędzi cholewki i pięty. Nosek i podbicie tworzą część podnoskową, cholewka i pięta część podpiętkową. Na rozrysach pokazano te elementy, które brane były pod uwagę w analizie typologicznej. Są to: wstawki na przyszwie i cholewce, wzmocnienie brzegu cholewki, zapiętek, otwory do przewlekania sznurowadeł. W literaturze polskiej podobną, kompletną charakterystykę części składowych obuwia przedstawił J. Kaźmierczyk⁶ i L. Eberle⁷.

¹ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu, część druga*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.

² J. Bukowska-Gedigowa, B. Gediga, *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1986.

³ H. Wiklak, *Obuwie gdańskie w X-XIII*. (w:) *Gdańsk Wczesnośredniowieczny t. III*. Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych. Prace Komisji Archeologicznej nr 3. Gdańsk 1960.

⁴ por. metody konserwacji skór z niektórych polskich stanowisk podane przez H. Wiklaka (w:) *Polskie obuwie wczesnośredniowieczne z VIII-XIII w. na podstawie wykopalisk*, Materiały Wczesnośredniowieczne, T. VI, 1969, s. 477.

⁵ A. Samsonowicz, *Wytwórczość skórzana w Polsce wczesnofeudalnej*. Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej 54, 1982.

⁶ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*

⁷ L. Eberle, *Źródła do poznania technologii kroju i szycia średniowiecznego obuwia warszawskiego*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, R. XXXII, nr 2, Warszawa 1964.

W oparciu o wysokości cholewki Autorka podzieliła obuwie na cztery formy główne: półbuty z cholewką poniżej kostki, półbuty z cholewką powyżej kostki (2-6,5 cm), obuwie średniowysokie z cholewką sięgającą połowy łydki, obuwie wysokie z zamkniętą cholewką powyżej połowy łydki. Ze względu na sposób zapięcia obuwie podzielono na: wsuwane (bez zapięcia), sznurowane, zapinane na guziki, zapinane na sprzączki, zapinane na rzemykoguziki. Podstawą do zróżnicowania form głównych na typy, podtypy, odmiany i warianty, były elementy podeszew i przyszew przedstawione w części wprowadzającej.

Taki podział nie odbiega zasadniczo od typologii stworzonych dla obuwia ze stanowisk polskich⁸. W polskiej literaturze przedmiotu istnieją jednakże różnice w stosowaniu nazewnictwa form podstawowych obuwia. Trzewikiem nazywa się raz obuwie płytke⁹, innym razem obuwie z cholewką powyżej kostki¹⁰ czy obuwie średniowysokie przykrywające kostkę¹¹. Butem najczęściej określa się obuwie z wysoką cholewką sięgającą do kolan lub od połowy łydki¹², ale jest to także obuwie z cholewką nieco powyżej kostki¹³. Nie ma również całkowitej zgodności co do stosowania terminów obcego pochodzenia np. *cizma* czy *pantofel*¹⁴. Najpełniej kryterium porównywalności spełnia, naszym zdaniem, określenie typu obuwia na podstawie wysokości cholewki oraz sposobu wiązania czy zapinania bez odniesienia się do nazw typu obuwia¹⁵. Tak więc postulat

⁸ W. Hołubowicz, *Opole w wiekach X-XII*. Katowice 1956; J. Wojtasik, *Wczesnośredniowieczne wyroby ze skóry znalezione na stanowisku 4 w Wolinie*. Materiały Zachodniopomorskie 6. Szczecin 1960; H. Wiklak, *Krótką charakterystyką form polskiego obuwia wczesnośredniowiecznego* (w:) *Na granicach archeologii*. Acta Archaeologica Lodziensia 17. Łódź 1968; J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*; L. Leciejewicz, M. Rulewicz, S. Wesołowski, T. Wieczorowski, *La Ville de Szczecin des IX-XIII siècles*. Archeologia Urbium. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972; L. Eberle, *Źródła do poznania technologii kroju i szycia średniowiecznego obuwia warszawskiego*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, T. XXXII, nr 2, Warszawa 1984.

⁹ B. Przybyszowska, *Wyroby ze skóry*. (w:) A. Cofta-Broniewska. *Zaplecze gospodarcze konwentu oo. Franciszkanów w Inowrocławiu od połowy XIII do połowy XV w.* Studia i Materiały do dziejów Kujaw. Uniwersytet nr 24, 1977, s. 19 oraz H. Wiklak, *Polskie obuwie wczesnośredniowieczne...*, s. 485-495, gdzie autor definiuje stosowane nazewnictwo typów obuwia.

¹⁰ L. Eberle, *Źródła do poznania...*

¹¹ W. Hołubowicz, *Opole...*

¹² B. Przybyszowska, *Wyroby ze skóry...*; L. Eberle, *Źródła do poznania...*

¹³ B. Przybyszowska, *Wyroby ze skóry...*

¹⁴ por. A. Samsonowicz, *Ze studiów nad odzieżą ludności zamieszkującej ziemię polskie we wczesnym średniowieczu*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna nr 24, 1977, s. 19 oraz H. Wiklak, *Polskie obuwie wczesnośredniowieczne...*, s. 485-495, gdzie autor definiuje stosowane nazewnictwo typów obuwia.

¹⁵ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*; J. Wojtasik, *Wczesnośredniowieczne wyroby...*

ujednoczenia terminologii zgłoszony przez Christiane Schnack jest aktualny również w literaturze polskiej.

Osobny rozdział pracy poświęcony został omówieniu rodzajów skór stosowanych do produkcji obuwia, technikom obróbki skóry oraz sposobom szycia obuwia, rodzajom nici i stosowanych ściągów. Autorka wyróżnia i różnicuje chronologicznie ścięgi dekoracyjne i użytkowe. Zostały one przedstawione schematycznie na rysunkach. Stosowane ścięgi nie różnią się od rozpoznanych w materiałach polskich. Z kilkoma wyjątkami dekoracje haftowane na obuwiu ze Szlezwicku stosowane były tylko do XII wieku, obuwie z faz młodszych powszechniej dekorowane były ażurowaniem. Ścięgi ozdobne takie jak sznureczek (żyłka lub ściąg wodny), łańcuszkowy i cieniowany, stwierdzone na przyszwach obuwia z Opoła, są datowane podobnie jak w Szlezwicku tzn. od X do drugiej połowy XII wieku¹⁶.

W XIII i XIV wieku nastąpiła zmiana w stosowaniu gatunków skóry – skóra cielęca i bydlęca zajęła miejsce skóry kozłowej. Przez cały omawiany okres obuwie szyto techniką „na wywrotkę” czyli przez odwrócenie konstrukcji obuwia „na lewą stronę”. Od około połowy XII wieku połączenie między przyszwą i podeszwą było usztywniane.

Analizę części składowych obuwia rozpoczyna podział typologiczny podeszew. Wyróżniono podeszwy pojedyncze i złożone (dwuwarstwowe i dwuwarstwowe wieloczęściowe). Podeszwy różnicuje kształt noska (okrągły, owalny, spiczasty i spiczasty wydłużony) oraz przewężenie w śródstopiu (bez przewężenia, z nieznacznym przewężeniem, przewężeniem i silnym przewężeniem). Na podstawie tych cech wyróżniono 13 typów podeszew: typ 1-4 to podeszwy bez przewężenia w śródstopiu, typowe w XI i XII wieku; typy 5-7 podeszwy ze słabym przewężeniem, charakterystyczne w XII wieku; typy 8-10 podeszwy z nieznacznym obustronnym przewężeniem związane z XIII wiekiem; typy 11-13 podeszwy z silnym obustronnym przewężeniem występujące od XII wieku.

Podeszwy złożone, wielowarstwowe, podzielone zostały na cztery typy: podeszwy z podpiętkiem, z podnoskiem, z podpiętkiem i podnoskiem oraz podeszwy z wyłożeniem wewnętrznym. Podeszwy powyższych typów pojawiają się w Szlezwicku w wieku XII i występują do wieku XIII. Od XI do XIV wieku znane są również podeszwy kilkuczęściowe: z doszytym noskiem, połączone w śródstopiu, z doszytą częścią piętową. Natężenie ich występowania notuje się w XIII i na początku XIV wieku. Podeszwy dwuwarstwowe, złożone z podeszwy zewnętrznej i wewnętrznej pojawiają się

¹⁶ M. Norska-Gulkowa, *Wczesnośredniowieczne hafty na wyrobach skórzanych z Ostrówka w Opolu z X-XIII w.* Wiadomości Archeologiczne 30, 1964.

dopiero w XIII wieku. Podeszwy złożone, wielowarstwowe znane są także ze stanowisk polskich¹⁷.

Wyniki przedstawionej analizy typologicznej zaprezentowano w formie opisowej oraz na diagramach, na których pokazano rozrzut poszczególnych elementów w obrębie warstw kulturowych.

W kolejnych podrozdziałach zanalizowano zróżnicowanie typologiczne i chronologiczne przyszew. Za formę podstawową uznano przyszwę wykrojoną z jednego kawałka skóry, bez wstawek i uzupełnień. Osobno prześledzono rozwój takich elementów jak wstawki, sposoby wykańczania krawędzi cholewek, sznurowadła i rzemykoguziki oraz zapiętki. Wyniki analiz przedstawiono na diagramach identycznych jak dla podeszew.

Analiza części składowych obuwia poprzedziła prezentację wyników analizy typologiczno-chronologicznej form obuwia. Wyróżniono typy A-H dla półbutów z cholewką poniżej kostki, typy A-C dla półbutów z cholewką powyżej kostki, typy A-B dla butów średniowysokich i typy A-C dla butów wysokich z pełną cholewką.

I. Półbuty typu A, z cholewką pełną, poniżej kostki, sznurowane:

A1a: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła rozłożonymi równomiernie poniżej krawędzi cholewki, ze spiczastą piętą wyciągniętą na przyszwę,

A1b: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła rozłożonymi równomiernie poniżej krawędzi cholewki, z okrągłą piętą,

A2a: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła zgrupowanymi po kilka poniżej krawędzi cholewki, ze spiczastą piętą wyciągniętą na przyszwę,

A2b: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła zgrupowanymi po kilka poniżej krawędzi cholewki, z okrągłą piętą.

II. Półbuty typu B, z cholewką rozciętą z przodu, sznurowane:

B1: z okrągłą piętą,

B2: ze spiczastą piętą wyciągniętą na przyszwę. Półbuty typu A, B (z cholewką poniżej kostki) są wyraźnie kontynuacją tradycyjnego obuwia z okresu wikingów, datować je należy na XI i początek XII wieku.

III. Półbuty typu C, z rozcięciem z boku przyszwy, sznurowane:

C1: z przyszwą niezdobioną,

C2: z przyszwą zdobioną na podbiciu rozcięciami.

IV. Półbuty typu D, z przyszwą rozciętą z przodu, sznurowane:

D1: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła na brzegach rozcięcia,

D2: z otworkami do przewleknięcia sznurowadła rozłożonymi poniżej krawędzi cholewki.

Półbuty typu C i D pochodzą z XIII wieku.

V. Półbuty typu E, wsuwane, z głębokimi rozcięciami po obu stronach przyszwy. Wytworzone obuwie noszone w XI wieku.

VI. Półbuty typu F, sznurowane, z niezbyt głębokimi wycięciami po obu stronach przyszwy, z otworkami do przewleknięcia sznurowadła wokół cholewki, poniżej jej krawędzi.

VII. Półbuty typu G, wsuwane tzw. sandały.

G1: krawędź części podnoskowej znajduje się powyżej podbicia,

G2: krawędź części podnoskowej znajduje się daleko za połową podbicia, mniej więcej na środku części podnoskowej.

Półbuty typu G występują sporadycznie począwszy od XIII wieku.

VIII. Półbuty typu H, sznurowane, z wertykalnymi rozcięciami na podbiciu, z otworkami do przewleknięcia sznurowadła występującymi pojedynczo lub parami wokół kostki. Obuwie datowane na początek XIV wieku.

IX. Półbuty z cholewką powyżej kostki, sznurowane, wsuwane lub zapinane na guziki:

A1: wsuwane z okrągłą piętą,

A2: wsuwane ze spiczastą piętą,

B1: sznurowane z okrągłą piętą,

B2: sznurowane ze spiczastą piętą,

C: zapinane na guziki z okrągłą piętą.

Podtypy B1 i B2 są zróżnicowane na odmiany ze względu na ilość i sposób rozmieszczenia otworków do przewleknięcia sznurowadła: z dwoma parami otworków, z czterema lub więcej parami otworków, z grupami otworków.

X. Obuwie średniowysokie (z cholewką sięgającą połowy łydki), z cholewką rozciętą z przodu:

A1: sznurowane z dwoma parami otworków do przewleknięcia sznurowadła,

A2: sznurowane, z czterema lub więcej parami otworków do przewleknięcia sznurowadła,

B: sznurowane, zdobione wertykalnie przewlekanymi rzemykami z boku cholewki.

Obuwie średniowysokie typu A datowane jest na XIII i początek XIV wieku, typu B na XII i XIII wiek.

XI. Wysokie buty wsuwane, z pełną cholewką zróżnicowano na typy A, B, C w zależności od sposobu szycia. Datowane na XIII, XIV wiek.

Rozwój typologiczny obuwia ze Schlezewiku nie odbiega od generalnego rozwoju obserwowanego na terenie Europy. Z wczesnych faz osadniczych pochodzi obuwie mające cechy wyraźnie wschodnioeuropejskie,

¹⁷ J. Wojtasik, *Wczesnośredniowieczne wyroby...*; J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*; E. Cnotliwy, *Późnośredniowieczna studnia-latryna na dziedzińcu Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*. Materiały Zachodniopomorskie 26, s. 333-395, Szczecin 1980; L. Eberle, *Źródła do poznania...*

charakterystyczne jest wówczas występowanie półbutów z cholewką poniżej kostki typu B, korespondujące w formie i stylu z wieloma przykładami z Europy Wschodniej. Półbuty typu A i B z cholewką poniżej kostki znane są z terenu północnych Niemiec i Skandynawii, natomiast typ A i B z cholewką powyżej kostki występuje również na wyspach brytyjskich. Półbuty typu D2 z cholewką poniżej kostki spotyka się zarówno na kontynencie, jak i w Skandynawii, półbuty typu D1, występujące dość powszechnie w Europie, różnią się na poszczególnych terenach technikami wykonania i sznurowania. Buty z wysoką, zamkniętą cholewką występują raczej na terenie Europy Północno-Zachodniej. Wyniki analizy porównawczej zaprezentowano na dziesięciu mapkach. Pokazano na nich zasięg występowania poszczególnych typów obuwia rozpoznanych w materiale ze Schlezewiku.

Duża liczba materiału dostępnego do studiów ułatwiła spojrzenie na strukturę socjalną populacji miejskiej średniowiecznego Schlezewiku. Wiek i płeć noszących różne formy obuwia można było określić tylko w nielicznych przypadkach. Niektóre z cech charakterystycznych dla półbutów typu B uznano za typowe dla obuwia kobiecego (typ Ba) lub męskiego (typ Bb). Podobne obserwacje poczyniono dla wysokich butów typu A (kobiety A1, mężczyźni A2). Trudno natomiast określić, czy mamy do czynienia z obuwem kobiecym czy męskim w przypadku półbutów z faz późniejszych. Również ubóstwo półbutów typu E-H uniemożliwia wiarygodną interpretację. Na podstawie dokonanych obserwacji ustalono, iż udział procentowy obuwia damskiego wynosi 25%, męskiego 35% i dziecięcego 40%.

W końcowej analizie Autorka, posiłkując się źródłami pisanymi, zajmuje się problemem statusu społeczno-ekonomicznego użytkowników obuwia¹⁸. W XI i XII wieku wzrosło znaczenie Schlezewiku jako centrum handlowego i siedziby biskupiej. Doszło wówczas do zróżnicowania społeczeństwa, w którym wyodrębniła się grupa kupców, duchowieństwa i arystokracji z jednej strony, z drugiej zaś grupa rolników, rzemieślników i mnichów. Kilka przykładów wskazuje na ekskluzywną grupę użytkowników obuwia: patrycjuszom i wysokiemu klerowi można przypisać wysokiej jakości obuwie, bogato dekorowane z wczesnego horyzontu. Na półbuty typu C2 z przyszwą dekorowaną ażurem mogli sobie pozwolić jedynie mieszkańcy dobrze prosperującego miasta. Najpopularniejszym natomiast typem obuwia w starszej fazie było obuwie z wysoką cholewką, użytkowane najprawdopodobniej przez rolników, rzemieślników i mnichów. Obuwie z wysoką cholewką było przeznaczo-

ne do noszenia zimą a być może jego użytkownikami byli także myśliwi i jeźdźcy. Obok obuwia dobrej jakości, bogato dekorowanego, występuje duża liczba naprawianego obuwia wskazująca na spory odsetek użytkowników należących do uboższych mieszkańców miasta – choć najbiedniejsi z pewnością chodzili boso.

Źródła historyczne potwierdzają istnienie pracowni szewskich w Schlezewiku od XII wieku. Homogeniczność typów obuwia, duża liczba typów indywidualnych, troska o detale – wszystko to potwierdza obecność profesjonalnej produkcji. Wydaje się, iż łącanie obuwia było często jedynie uzupełnieniem podstawowej pracy szewców, jednakże sztuka rzemieślnicza można zaobserwować na kilku tylko parach obuwia. Prawdopodobnie, co wykazuje analiza ścinków i odpadków, obok szewców-rzemieślników funkcjonowali również łątacze obuwia, zajmujący się przede wszystkim naprawą uszkodzeń. Ten problem, współistnienia szewców i naprawiaczy, przedstawiony został, w oparciu o materiał archeologiczny i źródła pisane, dla produkcji szewskiej we Wrocławiu¹⁹.

Uzupełnieniem części opisowej są 103 tablice z ilustracjami, na których przedstawiono rekonstrukcje obuwia, rozrisy detali konstrukcyjnych i sposoby zdobienia.

Studium Christine Schnack zasługuje na uwagę przede wszystkim ze względu na wszechstronność wykorzystania dostępnych źródeł archeologicznych w powiązaniu z przekazami pisanymi²⁰. Nowatorska metoda konserwacji skór oraz zaproponowana metoda określania rozmiarów produkcji, wraz z zastosowaniem adekwatnego programu komputerowego, znacznie skróciła okres opracowywania materiału, stwarzając jednocześnie możliwość uwzględnienia podczas analizy najmniejszych nawet fragmentów skór, często pomijanych ze względu na potencjalnie niewielki zasób zawartych w nich informacji. Interesujące rezultaty dało przedstawienie wyników analiz w stosunkach wagowych. Na diagramach Autorka zaznaczyła wertykalnie warstwy kulturowe z podziałem na stulecia, horyzontalnie jednostkę podziału powierzchni wykopaliskowej. Kolorami oznaczono przedziały wagowe. W ten sposób bardzo czytelnie wyodrębniono miejsca natężenia występowania istotnej w danym przypadku kategorii zabytków (np. odpadków produkcyjnych czy typu obuwia). Z łącznej wagi 700 kg skór, aż 360 kg to odpadki produkcyjne, które Autorka podzieliła na 7 kategorii: kategoria I, wg. Ch. Schnack, wskazuje na działalność łącaczy obuwia, a kategorie II-VI wiąże ona z właściwą produkcją szewców-profesjonalistów.

¹⁸ por. A. Samsonowicz, *Wytwórczość skórzana...*, str. 17; teje: *Ze studiów nad odzieżą...*, s. 18-21.

¹⁹ J. Kaźmierczyk, *Wrocław lewobrzeżny...*, str. 264-271.

²⁰ por. A. Samsonowicz, *Wytwórczość skórzana...*

Podsumowując, należy stwierdzić, że wielokierunkowa analiza obuwi przyniosła szereg niezmiernie cennych informacji ogólniejszej natury na temat dziejów gospodarczych średniowiecznego Schlezwiki. Jest to praca wzorowa zarówno w warstwie merytorycznej i interpretacyjnej, jak i w formach prezentacji graficznej

pozyskanych wyników, pod względem edytorskim odpowiadająca standardom europejskim. Na pewno będzie ona dobrze służyć badaczom zainteresowanym rzemieślniczą działalnością średniowiecznych miast europejskich.

Anna Bogumiła Kowalska

Adres autora:

Mgr Anna Bogumiła Kowalska
Pracownia Archeologiczna w Szczecinie
Instytutu Archeologii i Etnologii PAN
ul. Kuśnierska 12/13
70-536 Szczecin